

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ САМОСВІДОМОСТІ ДІТЕЙ З ВИСОКИМ
РІВНЕМ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B20z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Горпинюк Анастасія Іванівна

Керівник:
Гудима Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри загальної та
практичної психології

Рецензент:
Славіна Наталія Сергіївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ САМОСВІДОМОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ....	8
1.1. Проблема самосвідомості в психології.....	8
1.2. Становлення самосвідомості в онтогенезі.....	12
1.3. Формування самосвідомості та самооцінки в дошкільному віці.....	21
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	31
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСВІДОМОСТІ ДІТЕЙ З ВИСОКИМ РІВНЕМ РОЗВИТКУ.....	32
2.1. Експериментальні методи дослідження.....	32
2.2. Результати експериментального дослідження.....	36
2.3. Програма з формування адекватної самооцінки дітей дошкільного віку.....	45
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	56
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	60
ДОДАТКИ.....	65

ВСТУП

Актуальність дослідження. Суспільство без якісної освіти не має майбутнього. Відтворення інтелектуального потенціалу народу, піднесення науки і техніки до світового рівня є необхідною умовою розвитку України як цивілізованої держави. Цього неможливо зробити без удосконалення системи освіти, яка є основою національного відродження. Раннє дитинство — це період, коли закладаються основи всіх психічних функцій і властивостей особистості, формуються пізнавальні процеси, інтенсивно розвиваються різні види діяльності, створюються початкові умови для всебічного і гармонійного розвитку. Важлива роль у цьому процесі належить батькам, вихователям, практичним психологам. У сучасній літературі проблема соціального розвитку дітей, формування у дітей дошкільного віку самосвідомості, волі, виховання самостійності та ін.

Даною проблемою займаються наукові співробітники лабораторії психології Інституту психології дошкільного віку імені Костюка: С. Є. Кулачківська, Т. О. Піроженко, Л.Г. Подоляк, С.О. Ладивір, доктор психологічних наук, професор, заступник директора. Інститут проблем виховання НАН України Кононко О. та його співробітники та багато інших науковців і педагогів – практиків. Розвиток самосвідомості починається на ранніх етапах онтогенезу, коли дитина виділяє себе зі світу предметів та інших людей. Спочатку він не виділяє себе з-поміж оточуючих і не може відокремити свої дії від тих, що йому належать, але при догляді за ним це роблять дорослі. Перші ігри дитини — спочатку з частинами свого тіла (руками, ногами), а потім з предметами зовнішнього світу — свідчать про наявність основної відмінності між активною і пасивною роллю в її руховій діяльності.

У цій діяльності фізичне «Я» дитини, окремі почуття та частини тіла поступово реалізуються в маніпулюванні предметами та стосунках з дорослими.

Досвід сприйняття і руху дозволяє дитині реалізувати свої сенсорні і рухові здібності. Через синтез окремих думок у нього виникає початковий образ власного тіла, який проявляється в здатності володіти частинами і виконувати довільні дії. При цьому дитина відокремлюється від свого місця. Одночасно з відділенням тіла від навколишнього простору воно відділяється від світу неживих предметів. Переміщаючись з предметами і помічаючи зміни, що відбуваються в зовнішньому світі в результаті цих рухів, дитина пізнає не тільки предмет, яким він маніпулює, але й саму себе: виконуючи свої рухи з предметами, вона також усвідомлює, що це викликала саме вона.

У цей час у психологічних дослідженнях проблеми обдарованості існують, принаймні, два підходи до вивчення особистісних особливостей дітей з високим рівнем розвитку. Один із цих підходів розглядає особистісні особливості й, у першу чергу, позитивну Я-концепцію як найважливіша умова розвитку інтелектуального й творчого потенціалу обдарованих дітей (В.Є. Чудновський, В.С. Юркевич, В. Фаін, К. Коттер, Д. Сиск і ін.). Для іншого підходу характерне включення таких особистісних особливостей, як пізнавальна спрямованість, мотивація, допитливість (О.М. Дьяченко, Д. Рензулі) безпосередньо в структуру обдарованості. Зокрема, О.М. Дьяченко була запропонована структура обдарованості, що включає три блоки - мотиваційний, операційний блок (тут є через самі здібності) і блок реалізації суб'єктом своїх здібностей у діяльності (для дошкільників, в іграх).

В останні десятиріччя все більше увага дослідників звертається до проблеми пошуку механізмів та закономірностей становлення самосвідомості особистості. Загальна проблематика самосвідомості особистості посіла значне місце у теорії психології завдяки працям Р.Бернса, У. Джемса, І.С. Кона, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, В.В. Століна, І.І. Чеснокової, Т. Шибутані, К. Юнга, В.О. Ядова та інших. Існує декілька підходів до визначення сутності та структури самосвідомості, а окремі її компоненти були предметом численних досліджень, як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. У працях вітчизняних і зарубіжних психологів (Н.Є. Анкудінова, В.Г. Асєєв, О.О. Бодальов, Л.І. Божович, Є.А.

Бондаренко, В.П. Левкович, Г.І. Ліпкіна, П.Р. Чамата, Р. Бернс, К. Блага, М. Шебек, А. Валлон) представлені теоретичні положення про співвідношення та взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників становлення самосвідомості особистості, генезис самосвідомості, її складових. Самосвідомість – це усвідомлення людиною себе як особистості: своєї діяльності, стосунків з іншими людьми, власних дій та вчинків, їх мотивів, цілей, розумових, моральних, фізичних якостей тощо. Особливе місце в дослідженні розвитку Я-концепції молодших школярів, займає виявлення змін самооцінки, самосвідомості, свідомості під впливом методів, технологій та інновацій сучасної школи. В ранньому дитинстві провідну роль в розвитку Я-концепції відіграють батьки. З часом в цей процес включається школа, і її вплив стає дуже вагомим.

Однак дотепер питання про вплив високого рівня інтелектуального розвитку на процес формування самосвідомості, що у свою чергу визначає ефективність і спрямованість пізнавальної діяльності й реалізацію здібностей дошкільників, залишається практично не вивченим. Відповідь на дане питання представляє не тільки теоретичне, але й практичне значення, пов'язане з пошуками шляхів оптимізації процесу самореалізації дітей з високим рівнем розумового розвитку.

Отже, актуальність і недостатність опрацювання даної проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей самосвідомості дітей з високим рівнем розвитку в порівнянні з однолітками, що розвиваються нормально.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що високий рівень розвитку пізнавальних здібностей спричиняється особливості складної самосвідомості дошкільників. Ці особливості, у першу чергу, позначаються на когнітивному компоненті самосвідомості.

Для досягнення мети дослідження були поставлені та послідовно розв'язані такі **завдання**:

1. Аналіз літератури, присвяченій проблемі особистісного розвитку дітей з високим рівнем розумового розвитку.

2. Теоретичний аналіз теорій розвитку самосвідомості (а саме розвитку емоційних і когнітивного його компонентів).

3. Підбор методів, що виявляють структуру самосвідомості у дітей дошкільного віку.

4. Аналіз структури самопізнання в дошкільників з високим і нормальним рівнем розумового розвитку.

Об'єктом дослідження є діти старшого дошкільного віку.

Предметом дослідження виступала структура самосвідомість старших дошкільників.

Методи дослідження. У роботі використовувалась система методів, що включає: теоретичний аналіз літературних джерел з метою визначення стану розробленості означеної проблеми, методи спостереження, експертних оцінок, бесіди, аналізу продуктів діяльності, статистичні методи. Для експерименту нами були відібрані такі методики, які відповідали двом завданням. По-перше, щоб вони відповідали нашим цілям, а по-друге, підходили для дітей дошкільного віку. Були обрані наступні методики:

- 1) «Самоопис»;
- 2) «Малюнок людини»;
- 3) модифікована методика «Три бажання»;
- 4) «Ранжування»;
- 5) «Сходи» (модифікація методики В.Г. Щур);
- 6) «Ситуації».

Контингент досліджених. У дослідженні брало участь 40 дітей старшого дошкільного віку. З них 20 дітей з високим розумовим розвитком (ДНЗ №20 м. Кам'янець-Подільський) і 20 дітей, які розвиваються нормально (ДНЗ №21 м. Кам'янець-Подільський).

Наукова новизна даного дослідження визначається тим, що в ньому вперше аналізуються особливості структури самопізнання дітей з високим рівнем розвитку розумових здібностей у порівнянні з дітьми, що мають звичайний рівень

розвитку. Показано розходження самопізнання на когнітивному, емоційному, регуляторному рівнях.

Практичне значення дослідження полягає в тому що розвиток і навчання дітей з високим рівнем розумового розвитку буде ефективніше, якщо враховуються не тільки особливості їх інтелектуального розвитку, але й особливостей розвитку особистості.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались та отримали схвалення на XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2024р.).

Структура роботи. Робота обсягом 66 сторінок, включає вступ, два розділи (теоретичний та експериментальний), висновки до розділів, загальні висновки та список використаних джерел (60 найменувань).

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження виявило особливості самосвідомості дітей з високим рівнем розумового розвитку. У ньому було показано, що такі діти мають більше широкий зміст самосвідомості. Причому в її структуру входять не тільки найбільш схвалюваним соціальним оточенням якості, але і якості, які такі діти в ході їхнього соціального розвитку й діяльності виділяють для себе як важливі. Поряд із цим було показано що самосвідомість дітей з високим рівнем розвитку має більшу рефлексивність у порівнянні з їхніми однолітками.

В процесі написання бакалаврської роботи, були виконані всі поставлені завдання, зокрема проаналізована література, присвячена проблемі особистісного розвитку дітей з високим рівнем розумового розвитку, зроблений теоретичний аналіз теорій розвитку самосвідомості (а саме розвитку емоційних і когнітивного його компонентів), підібрані методи, що виявляють структуру самосвідомості у дітей дошкільного віку, проаналізована структура самопізнання в дошкільників з високим і нормальним рівнем розумового розвитку.

У роботі ми експериментально перевірили припущення про те, що високий рівень розвитку пізнавальних здібностей спричиняється особливості складної самосвідомості дошкільників. Ці особливості, у першу чергу, позначаються на когнітивному компоненті самосвідомості.

Наукова й практична актуальність цієї проблеми полягає у тому, що сучасне суспільство зацікавлене зберегти й поліпшити здоров'я людини. Тому вивчення механізмів і закономірностей адаптації людини в різноманітних виробничих і соціальних умовах на різних рівнях здобуває в цей час фундаментальне значення.

У період всього життя людини – з моменту народження й до самої смерті - її безупинно супроводжує процес адаптації. Цей процес нероздільний із самим поняттям «життя»: немислиме життя без адаптації, так само як і адаптація не існує поза життєвим циклом живого організму. Адаптація особистості особливо підлітка в суспільстві постійних змін утруднена, людина не встигає за стрімким ходом подій. Розширюється сфера дезадаптації. Молоді люди змушені

орієнтуватися на окремі, хоча й важливі життєві перспективи; змінюються життєві цінності. Юність вважається дуже важливим періодом у психосоціальному розвитку людини. Вже не дитина, але ще й не дорослий, підліток зіштовхується з різними соціальними вимогами й новими ролями, що й становить істоту завдання, що пред'являється людині в цьому віковому періоді. У даному віці особливо гостро проявляються, акцентуються деякі властивості характеру. Такі акцентуації, не будучи самі по собі патологічними, проте підвищують можливість психічних травм і відхилень від норм поведінки.

Таким чином, можна говорити про те, що такі особливості дітей, як пізнавальна активність і інтелектуальні можливості в розумінні й усвідомленні навколишньої дійсності й самих себе, знаходять висвітлення в їхньому самоусвідомленні, і, у першу чергу, у його когнітивному компоненті.

В результаті експериментального дослідження особливостей самосвідомості дітей з високим рівнем розвитку, можна зробити наступні висновки.

1. Процес формування самосвідомості дошкільників залежить від рівня їхнього розумового розвитку.
2. Виражена пізнавальна активність дітей з високим рівнем розвитку позначається на глибині й повноті процесу формування самосвідомості.
3. Самосвідомість дітей з високим рівнем розвитку відрізняє більша усвідомленість (рефлексивність).
4. Ступінь прийняття себе, емоційне відношення до себе більшою мірою залежить від реальної ситуації виховання дитини, а не від її розумових можливостей.
5. Самооцінка, як клінічне утворення когнітивного й емоційного компонентів самосвідомості, також випробовує на собі вплив високого рівня розумового розвитку. Такий вплив, у першу чергу позначається на більшій її адекватності (у порівнянні із загально віковими закономірностями) і відносної незалежності від думки й очікування навколишніх.

6. Можливо, когнітивний компонент структури самосвідомість починає мотивувати діяльність і поведінку старшого дошкільника з високим рівнем розвитку раніше, ніж його однолітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белобрикіна О. А. Вплив соціального оточення на розвиток самооцінки. *Питання психології*. № 4. С. 31–38.
2. Булахова Н.А. За способом взаємодії. Поради батькам. *Психолог*. № 12. 2003. С.8–13.
3. Гуріна З. Допоможемо малюкові рости самостійно. *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 7 – 9.
4. Емоційний розвиток дитини. упоряд. С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. Київ : Мікрос, 2003. 112 с.
5. Заброцький М. М. Основи вікової психології. Тернопіль : Богдан. 2006. 112 с.
6. Іванов М. А. Саморегуляція у взаємодії. Введення соціальну психологію: *навчальний посібник для вищих навчальних закладів*. Київ, 1996. 144 с.
7. Карасьова К. А. Гра – справа серйозна. *Дошкільне виховання*. 2014. №2. С.20–21.
8. Карвацька Х.М. Проблема розвитку адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку у психолого-педагогічних дослідженнях. *Молодь і ринок*. № 10. С. 152–155.
9. Карасьова К. А. Як навчити дітей грати. *Дошкільне виховання*. Короткий психологічний словник. за ред. проф. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 2006. С. 184 –185.
10. Коршунова Ю. А. Формування адекватної самооцінки в процесі ігрової діяльності. *Питання додаткової професійної освіти*. *Науково-практичний журнал*. 2016. №2. С.6 –10.
11. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід): *монографія*. Київ : Стилос, 2000. 336 с.
12. Кікінеджи О. Гендерне виховання змалку. *Дошкільне виховання*. 2006. №2. С.3– 6.
13. Кононко О. Особистісне зростання в ранньому віці: сутність та умови прогресу. *Дошкільне виховання*. 2006. № 10. С. 3 – 6.

- 14.Ковбас Б. Родинна педагогіка: у 3-х т. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 2006. Т.1. 288 с.
- 15.Комінко С. Кращі методи психодіагностики. Тернопіль : Карт-бланш, 2014. С.328–339.
- 16.Кузьменко В.О. Самооцінка дошкільника. *Дошкільне виховання*, К. 2015 С. 28 – 30.
- 17.Літнарів Р.М. Основи математичної статистики у психології : *навчальний посібник*. Ч.3. Рівне : МЕРУ, 2006. 49 с
- 18.Макарова Л. Л. Теоретичне та емпіричне вивчення особливостей «Я-концепції» в структурі самосвідомості. *Проблеми сучасної психології*. 2008. Вип. 21. С. 358–368.
- 19.Мацько Л.І., Кравець Л.В. Самооцінка дошкільника. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 360 с
- 20.Максименко С., Носенко Є. Експериментальна психологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 360 с
- 21.Методика вивчення психічного розвитку дитини дошкільного віку: *Метод. інструктаж для вчителів, практичних психологів* / С.Є. Кулачківська, Т.О. Піроженко, Л.Г. Подоляк та ін. Київ : Світич, 2003. с. 17-28.
- 22.Мельник Ж. В. Методичні рекомендації вихователям, батькам, психологу з питань розвитку самосвідомості старших дошкільників у процесі пізнання світу дорослих. *Молодий вчений*. 2015. № 2(6). С. 427–430.
- 23.Мельник І. С. Особливості впливу взаємин з дорослими і однолітками на самооцінку старшого дошкільника: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інна Сергіївна Мельник. Київ, 2009. 198 с.
- 24.Назаренко Г. Визнання дитиною свого «Я». *Психолог*. 2004. № 43. С. 16 – 18.
- 25.Павелків Р.В., Мацак С.О., Павлюк О.В. Оцінка вчителя як чинник формування самооцінки учні. *Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи*. Київ, 1999. С. 62–63.

- 26.Павленчик, В. Співробітництво з однолітками: Аналіз результатів роботи педагога. *Дошкільне виховання*. 2000. №3. С. 3–4.
- 27.Психічний розвиток дитини-дошкільника : *навчальний посібник*. С.Є Кулачківська, С.О. Ладивір, Т.О. Піроженко та ін. Київ, Світич, 2004. 508с.
- 28.Пеньковська Н. Сім'я формує у дитини впевненість у собі. *Дошкільне виховання*. 2002. № 6. С. 16 – 19.
- 29.Подоляк. Л. Вікові та педагогічні тези з психології. *Психологічна газета*. 2004. № 18. С. 19 –24.
- 30.Полякова Г. Дитяче щастя в руках дорослих. *Психолог*, № 12, 2003. С. 14 – 16.
- 31.Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : *навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ : «Академвидав», 2006. 456 с.
- 32.Психологія: Підручник. Ю.В. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. під ред. Ю. Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2000. С. 131, 151 – 154.
- 33.Психічний розвиток дитини – дошкільника : *навчальний посібник для педагогів, психологів, вихователів. колегії закладів освіти сер і вищих пед. закладів, батьків*. С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, Т.О. Піроженко та ін. Київ : Світич, 2004. С. 43 – 48.
- 34.Психология личности. Словарь–справочник. под ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Киев : «Рута», 2001. 320 с.
- 35.Практична психологія в школі. Івано-Франківськ, 2004. С. 21–26.
- 36.Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2-х т.. за заг. ред. М.Й. Боришевського. Київ, 2001. 308 с.
- 37.Психологія: *навчальний посібник для вищих навчальних закладів* [Винославська О.В., Бреусенко-Кузнєцов О.А., Зливков В.Л. та ін.]; за наук. ред. О.В. Винославської. Київ : Інкос, 2009. 352 с.
- 38.Психологія: *підручник*. за ред. Ю.Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2011. 560 с.

39. Психологія : підручник. Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. Київ : Либідь, 1999. 558 с.
40. Психічний розвиток дитини-дошкільника: навчальний посібник для педагогів, психологів, вихователів дитячих дошкільних закладів. [Кулачківська С.Є., Ладивір С.О., Піроженко Т.О. та ін.]. Київ : Світоч, 2004. 75с.
41. Психологічний довідник учителя: в 4 книгах. [упоряд. В. Андрієвська]; наук. ред. С. Максименка. Київ : Главник, 2005. 96 с. (серія «Психологічний інструментарій»).
42. Психологія самосознання. хрестоматія. Самара : Издательский дом «БАРАХ-М», 2007. 672с.
43. Приходько Ю.О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку: дис. доктора психол. наук: 19.00.07. Київ, 1997. 439 с.
44. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. Київ : Рад. школа, 2002. 126 с.
45. Романовська Д., Довгань М. Психологічна абетка для дітей. *Психолог.* 2003. № 9. С. 8– 31.
46. Савчин М.В. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
47. Сіроштан. Соціально-емоційний розвиток дітей. *Психолог.* 2005. №12. С. 3–10.
48. Спиркін А. Г. Свідомість і самосвідомість. Київ. 2017.
49. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: навчально- метод. посібник. Київ : ІЗМН, 2007. 232 с.
50. Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї : навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О.В. 2015. 136с.
51. Савчин М.В. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
52. Семиченко В.А. Психические состояния: Модульный курс для преподавателей и студентов. Київ : Магістр–S, 1998. 207 с.

53. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологічна структура педагогічної діяльності : *навчальний посібник*. Київ : Видавничо–поліграфічний центр «Київський університет», 2000. Ч. 2. 231 с.
54. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти: Автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.07. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2006. 32 с.
55. Чамата П. Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. Київ : Знання. 2000. 48с.
56. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ : Либідь, 1999. 253 с.
57. Яценко Т., Іваненко Б., Євтушенко І. Глибинна психокорекція та упередження психічного вигорання. Частина 2. Київ : Главник, 2013. 192 с.
58. Яценко Т.С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск : Инновация, 2015. 396 с.
59. Gazzola N., De Stefano J., Cristelle A., Theriault A. Professional identity among counselling doctoral students: A qualitative investigation. *Counselling Psychology Quarterly*. 2011. No. 24 (4). P. 257–275.
60. Goodyear R., Lichtenberg J., Hutman H., Overland E., Bedi R., Christiani K., Young C. A global portrait of counselling psychologists' characteristics, perspectives, and professional behaviors. *Counselling Psychology Quarterly*. 2016. No. 29 (2). P. 115–138. doi: 10.1080/09515070.2015.112839.